

הרצל כיחצ"ן

מרדכי נאור

ספורים, ותחילה עמדה התכנסות יהודית בין-לאומית ראשונה מסוגה זו להיערך במינכן. אלא שיהודי מינכן, שהתנגדו ברובם לציונות, מחו והביאו להעברת הקונגרס לבזל שבשווייץ. עיר זו קפצה על ההזדמנות התיירותית הזו, ופרנסיה מעולם לא הצטערו על כך. בחמישים השנים הבאות נערכו בעיר עוד תשעה קונגרסים ציוניים, שמשכו אליה מדי פעם עשרות עיתונאים, מאות צירים ואלפי סקרנים.

הרצל מצא את עצמו בתפקיד היחצ"ן הראשי של הקונגרס משתי סיבות לפחות: הוא לא סמך על אנשים אחרים, והמשימה נראתה כה כבדה שאילולא פעל למען הגשמתה יומם ולילה, לא היה לה כל סיכוי. הוא עשה זאת נוסף על תפקידיו האחרים, לרבות עבודתו בתפקיד בכיר בעיתון הווינאי **נויה פריה פרסה**, הוצאת עיתון ההסתדרות הציונית **די ולט** וכתבת רובו, ונסיעות דחופות ברחבי אירופה לשם קידום המטרות הציוניות. יומניו ואיגרותיו גדושים פרטים על פגישות שניהל ועל אין קץ מכתבים ששיגר וקיבל כדי שהקונגרס, יציר כפיו, יהיה אירוע בין-לאומי.

למרות גילו הצעיר, בן 37 בסך הכול, בריאותו לא הייתה תקינה והוא סבל בעיקר ממיחושי לב, מכאב ראש ומעייפות כרוניים. קשיים אלה לא מנעו ממנו להמשיך ולתכנן את הקונגרס.⁴ הוא הלך בגדולות וגם אם היו לו חששות, כלפי חוץ הפגין ביטחון מלא בהצלחת המהלך הדרמטי שתכנן בחיי העם היהודי. בעיה קשה שעמדה בפניו נגעה לסוגיה מי יהיו הצירים. בחירות לא היו והוא שאף שיגיעו צירים מארצות רבות ככל האפשר. הוא היה מוכן לקבל כמעט כל ציר. כדי לזרז את נכונות הצירים להגיע, שלח אליהם שליחים. אחד הנודעים שבהם היה סטודנט צעיר בשם יהושע בוכמיל, שלפי עדות חיים וייצמן הצעיר, שהתלווה אליו בחלק מפגישותיו, הרבה לנסוע בין העיירות בתחום המושב במזרח אירופה במחלקה הרביעית ברכבת, רק משום שמחלקה חמישית לא הייתה.⁵

בוכמיל ואחרים "ארגנו" צירים, ובסופו של דבר השתתפו בקונגרס הציוני הראשון 197 צירים. שישה מהם היו מארץ ישראל, ובהם סטודנטים שלמדו באוניברסיטאות באירופה, אחד שכתב להרצל מכתב והודיע על נכונותו לבוא, וציר אחד שנבחר בנסיבות מיוחדות: בחרו בו הכורמים שהביאו את ענביהם ליקב של ראשון לציון בטקס "חג הבציר". זה היה היינריך לווה, צעיר יהודי גרמני ששימש בארץ עיתונאי ומורה להתעמלות ביפו. הוא נסע לבזל, כמובן, על חשבונו.⁶

הרצל ניהל את מערכת ההסברה והיחצ"נות של הקונגרס ממקום מושבו בווינה, שהייתה בימים ההם אחד המרכזים החשובים של העולם התרבותי. הוא דאג לסיקור עיתונאי בולט ורבים מעיתוני אירופה שלחו כתבים מיוחדים. נעדר מהם רק עיתונו, הנויה פריה

בשלהי שנת 1898 נפגש תיאודור (בנימין זאב) הרצל עם הסופר והעורך ראובן בריינין לשיחת רקע על מטרות הציונות. ההסתדרות הציונית הייתה רכה לימים, בת שנה ורבע בקושי, והרצל היה נתון באותה עת במאמץ עילאי להקים את הבנק הלאומי, שזכה לאחר זמן קצר לשם "קולניאל בנק" ובעברית מליצית – אוצר התיישבות היהודים. בריינין ראה עצמו "עיתונאי מגויס" בשירות הציונות, ועד מהרה הוא למד שהרצל, עיתונאי אף הוא, "מגויס" הרבה יותר ממנו. דיווח בריינין על השיחה ביניהם:

בריינין: מה נטיף אנחנו הסופרים [במשמעות העורכים והעיתונאים], שהננו גם ציונים מדיניים, אל קוראינו העבריים? מהי חובתנו כי נעשנה?

הרצל: פה תינתן הסיסמה ועל הסופרים לשמוע בקולה וללכת אחריה.

בריינין: ומה היא הסיסמה הנתונה עתה?

הרצל: הבנק! החובה המוטלת על כל הסופרים הציוניים להטיף אל העם בכל שפה ולשון, בכל סגנון ודרך, כי ירבו לחתום על המניות של הבנק העברי הקולוניאלי. לחתום! לחתום!¹

קריאה נרגשת זו של הרצל, שעוד נחזור אליה, מציגה אותו באור שונה למדי מהמקובל. הרצל, בתודעה הציונית ובכתבים הרבים על אודותיו, מוצג תמיד כ"חזה המדינה", כמדינאי, כמחזאי, כעיתונאי וכעורך. פחות תשומת לב ניתנה לצד היחצ"ני של פעילותו הציונית. שכן זאת לדעת: הרצל הטיל על עצמו, נוסף על עיסוקיו הרבים, גם את תפקיד איש יחסי הציבור הראשי של ההסתדרות הציונית והוא עשה זאת במרץ בלתי נלאה ובכישרון יחצ"ני בולט. למעשה לא הייתה לו ברירה: הוא נאלץ לשווק תנועה חדשה ורעיון גרנדיוזי, שבעיני רבים נחשב לשיגעון, בעוד הוא ותנועתו החדשה חסרים כמעט אמצעים, וכמאמר אחד העם הם "שלוחי עם עני".² הרצל גילה כרבים אחרים, אבל דומה שביתר הצלחה, כי לעני ולחלש עומדת היכולת להשפיע על דעת הציבור ו"כלי נשק זה הפך לנשקה של הציונות מתחילת דרכה".³ להלן ארבע דוגמאות לפעילותו ולהצגת רעיונותיו של הרצל כיחצ"ן.

הקונגרס הציוני הראשון

אין ספק כי ארגון ההסתדרות הציונית, ממש מאפס, ובתוך זאת עריכתו המוצלחת של הקונגרס הציוני הראשון בשלושת הימים האחרונים של חודש אוגוסט 1897, היה מבצע ענקים. הרצל נטל על עצמו לא רק את המשימות הפוליטיות, אלא עסק – בנושא הקונגרס – בכל נושא גדול וקטן, לרבות צבע המפה שעל שולחן הנשיאות, וכמובן סדר היום והסיקור העיתונאי של האירוע. ראוי לזכור כי הרצל ארגן את הקונגרס בפרק זמן קצר של חודשים

הרצל בתמונה ייצוגית

הקמת הבנק הציוני

ה"קולוניאל בנק", שעל הקמתו טרח מיד לאחר התפזרות הקונגרס הראשון, היה בבת עינו של הרצל, כמובן לאחר ההסתדרות הציונית שהקים ושעמד בראשה. הוא העריך שאין להסתדרות החדשה ולמפעל שהיא יוזמת – העברת העם היהודי לארץ ישראל – כל סיכוי ללא מכשיר פיננסי בר קיימא.

חודשים וחצי לאחר סיום הקונגרס הציוני הראשון העלה את תכנית הבנק שלו בעיתון שייסד, **דִי וֶלְט**. בדברי הפתיחה שלו קבע: התנועה זקוקה למכשיר כספי בעל יעילות וטוהר מספיקים. התנועה הלאומית חייבת להשתחרר מחסדם של הנדבנים ולהגיע לאייתלות במוסדות הצדקה הנדיבים, ויהיו הללו גדולים כפי שיהיו. עם זאת יש להחזיק ללא רתיעה בעקרון שלפיו לא יאה שום קשר ושליכות בין מהלך העניינים המדיני לבין העסקי. למטרות אלה צריך לשמש הבנק הקולוניאלי היהודי שהקונגרס רוצה בו.¹⁰

ממועד זה ואילך, ובכל החודשים והשנים שיבואו, העסיקו ענייני הבנק את הרצל, והוא עשה ככל יכולתו לפתחו ולהעמידו על רגליו,

פרסה, שהמו"לים שלו, היהודים בכר ובנדיקט, סירבו בתקיפות להזכיר את הציונות או את הקונגרס ולו במילה.

ארבעה ימים לפני פתיחת הקונגרס הוא הגיע לבזל והשתלט על ההכנות בדרכו השקטה וההחלטית. הוא העביר את מקום ההתכנסות לאולם גדול ומכובד וזה יותר ממאה שנה מספרים וכותבים כל אלה שהתייחסו להרצל ולקונגרס הראשון על ה"בימוי" שלו להצגה היהודית הגדולה ביותר עד אז. אין ספק שמדובר היה במופע יח"צני מבוים ומתוזמר היטב.

עמוס אילון, מטובי הביוגרפים של הרצל, היטיב לתאר את המיוזנסצינה בקונגרס, כאילו מדובר היה בהצגת תאטרון:

מרגע שבא לבזל פיקח אישית על כל האביזרים. פוליטיקה לעולם יש בה יסוד של תיאטרון [...] צירי הקונגרס השתתפו במעין פסיכודרמה. בניצוחו של הרצל הורשו לשחק בנייחורין ולגלם תחושה היסטורית חדשה כמייסדיה של אומה [...] מודע היה לחשיבותה של התלבושת. על כרטיסי הציר דאג הרצל לציין: "חליפה רשמית שחורה (פראק) הם חובה בישיבת הפתיחה ההגיגית".⁷

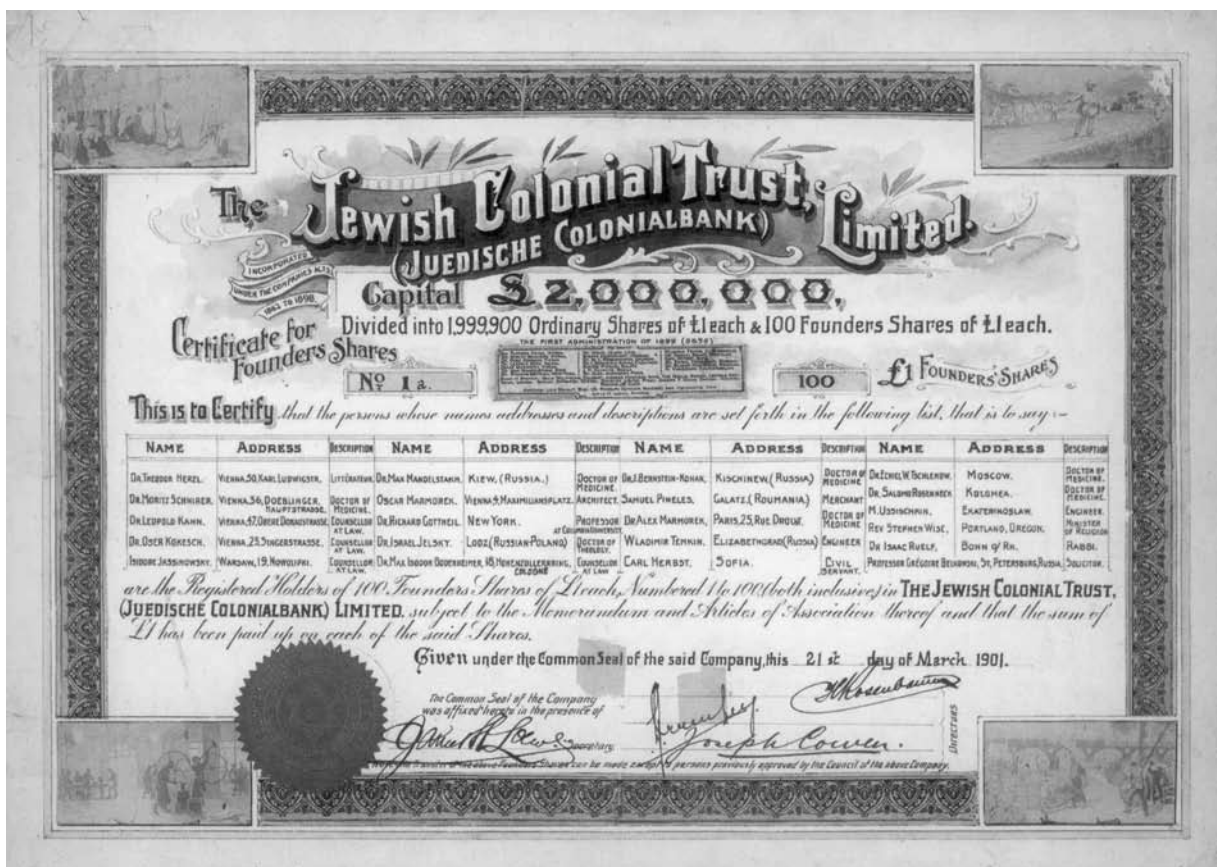
הפראק השחור והעניבה הלבנה הפכו זה כבר לחלק מהמיתולוגיה הציונית. הרצל שלח את הצירים אל חייטים ומשכירי חליפות ולא יותר לאיש, אף לא למנהיג שהוא חפץ ביקרו – הסופר והוגה הדעות מקס נורדאו, שנתן להסתדרות הציונית החדשה ולקונגרס תו של מכובדות תרבותית אירופית. נורדאו הודיע לו שבשום אופן לא יסכים ללבוש בעשר בבוקר פראק שחור, שהרי נגד ההתחפשות הזאת יצא בכתביו, ובעיקר בספרו **השקרים המוסכמים של האנושיות התרבותית** (1883, תורגם לעברית ב-1930).

הרצל משך אותו הצידה ודיבר אתו בלחש, אך בתקיפות: "היום נשיאות הקונגרס הציוני עודנה לא-כלום. עלינו לכונן הכל. הבריות צריכים להתרגל לראות את הקונגרס כחזיון הנעלה והחגיגי ביותר". נורדאו לא השיב לו, הלך לאן שהלך וחזר לבוש פראק. הרצל הנרגש חיבק אותו ואמר: "תודה ידידי, תודה".⁸

פתיחת הקונגרס הראשון הייתה שיאה של הדרמה. מאתיים הצירים בקירוב, הלבושים כטובי האצילים באירופה, ומאות הנוכחים ביצע, רובם אנשי בזל לא-יהודים, צפו בהשתאות בהולדתה של אגדה. הסופר מרדכי בן-עמי תיאר במילים נרגשות את כניסת הרצל לאולם:

מה זאת? אין זה הרצל הידוע לי מכבר, לא זה שראיתי אך אתמול בלילה. לפנינו דמותו הנפלאה של בן-מלכים עם מבט עמוק ומרוכז, נאה ונוגה כאחד. שוב אין זה אותו ד"ר הרצל ההדור מווינה, אלא אחד מבית דוד שקם פתאום מקברו, כאילו התרחש לעינינו פלא היסטורי. וכלום לא היה זה פלא? משך רגעים אחדים רעד האולם מזעקות-שמחה, ממחזאות כפיים וקולות קוראים ורקיעה ברגל. נדמה היה כאילו החלום הגדול של עמנו במשך אלפיים שנה נפתר עתה ועומד לפנינו משיח בן דוד. חפץ אדיר קם בלבבי, כורח פנימי, לקרוא לתוך ים סוער וצוהל זה בקול גדול: יחי המלך!⁹

לא היו עוררין על מנהיגותו של הרצל, אולם אין זה אומר ששוב לא היה צריך להפעיל את כישוריו ההסברתיים והיחצ"ניים. עד מהרה למד שהצלחתו הגדולה של הקונגרס הראשון אין בה ערובה להצלחה בעתיד. יריבים מבית ואויבים מבחוץ מיררו את חייו והכבידו עליו, והוא בשלו. גם חמשת הקונגרסים הבאים שארגן והפיק (בשנים 1898-1903) היו מבצעים יח"צניים מפוארים.

מנייה של בנק אוצר התיישבות היהודים

כ"במאי" ואפילו כ"אמרגן" המסוגל להפיק מופעי ענק, וארגון וביצוע הקונגרס הציוני הראשון – וכן הקונגרסים שבאו אחריו – יוכיחו. לכן, כשנסע בשבוע הראשון של שנת 1898 לברלין כדי להיפגש עם כמה עשרות יהודים עשירים במיוחד, במגמה לגייס את כספם לטובת הבנק, היה בטוח שיצליח להפעיל עליהם את קסמיו הנודעים. הוא טעה, והמפגש הסתיים בפיאסקו, שעליו כתב הרצל: "האדונים [כלומר עשירי היהודים] מצאו בי עניין, אבל..." את עצמו דימה לכה המשילה את הצעיף מעל פניה בעת החופה והנה מתברר שאפה אינו קוסם לחתנה.¹² מפגש נוסף שיוזם, עם בנקאים יהודים גרמנים, לא נערך כלל, שכן הבנקאים סירבו לבוא. אחד המשתתפים המתוכננים היה גאורג מרקס, שלימים נישאה בתו אסתר לסופר ש"י עגנון.¹³ להרצל לא נותר אלא לקבוע בצער כי הסרבנים הללו הם "סמרטוטי בנק". הכישלונות האלה דרבנו אותו לפנות לפשוטי העם ולבקש מהם את כספם המועט. הוא היה מוכן למכור מניה של לירה שטרלינג אחת – בתשלומים.

למרות כל האמור לעיל חיפש הרצל כל העת "גימיקים" יחצ"ניים כדי לשווק את הבנק לבעלי הון גדול או בינוני. באפריל 1898 העלה רעיון לערוך "מסע השקה חגיגי" של אוצר התיישבות היהודים, ולהזמין אליו משקיעים גדולים וקובעי דעת קהל מארצות אירופה.

דבר שעלה לו בקשיים ניכרים, שכן עשירי היהודים, שתחילה סבר כי יצטרפו אליו בהרפתקה הכספית הזו, הסתלקו מתמיכה בו ובבנק בזה אחר זה.

גם חבריו להנהגה הציונית, להוציא את דוד וולפסון, היו ספקנים אם ניתן תוך תקופה קצרה למכור מניות על סך 2,000,000 ליש"ט – סכום עתק בימים ההם. "מי אנחנו? איש לא ילווה לנו אפילו 10,000 גולדן (אוסטריים, כלומר 800 ליש"ט)", רטן עורך הדין עוזר קוקש, מעוזריו הקרובים של הרצל בווינה.¹¹

אולם הרצל לא היסס ולא ויתר, לא לעצמו ולא לחבריו. הוא עצמו רכש 2,000 מניות של הבנק, וכל דקה פנויה בלוח הזמנים הצפוף שלו (ההסתדרות הציונית, עריכת השבועון די ולט, עבודתו כעורך המדור הספרותי ביומון היוניאי החשוב נויה פריה פרסה, כתיבת מחזות, ועוד), הקדיש לבנק. הוא הפך ליחצ"ן הראשי שלו, ובכל הזדמנות, בשיחה עם עיתונאי או עם איש אמיד כלשהו, "דחף" את רעיון הבנק בכלל, ואת הצורך לרכוש מניות שלו, בפרט. לעתים עשה זאת כמיסיונר נלהב, כפי שאפשר ללמוד משיחתו עם ראובן בריינין שחלק ממנה הובא בראשית הדברים.

הרצל לא היה אדם צנוע. הוא האמין בכריזמה שלו וביכולתו לשכנע אנשים בשיחות פנים אל פנים. כבר הוזכר לעיל כישרונו

המוכן לכרות על כל הסכם שהוא עם השטן. מי שיבטיח לי היום את הצלחת ההחתמה, אמכור לו מיד בעבור זה עשר שנים מחיי".¹⁹

"תרגיל" יחצ"ני שלא הצליח

מקובל להבחין בעולם המודרני בין פרסום ליחסי ציבור (יחצ"נות). הפרסום מבוסס על "מדיה קנויה", כלומר מי שמעוניין לפרסם מוצר או שירות משקיע כסף במודעות בעיתונות, בפרסום באינטרנט, ברדיו, בטלוויזיה, בשלטי חוצות וכדומה. יחסי ציבור נבדלים בכך שהמוצר או השירות זוכים לחשיפה מצד עורכים ועיתונאים ללא תשלום, אלא כתוצאה של מערכות יחסים של "תן וקח": אני (היחצ"ן) אתן לך את המוצר (ספר, הזמנה להצגה ולעתים הרבה יותר מכך) או מידע על אודותיו, ואתה תכתוב/תשדר ותחשוף אותו לציבור.

כך היה בעבר. בשנים האחרונות נוספו שיטות ליחצ"נות, כגון הזמנת עיתונאים לטיסות בכורה, לנסיעות בכלי רכב חדשים או לצורך ריאיון של כוכבי קולנוע בצדו המרוחק של הגלובוס. היחצ"נים בוראים כל העת אמצעים חדשים כדי להגביר את הפרסום של מוצריהם בדרך של יחסי ציבור.

בעבר, לפחות בארץ, היו מעורבים במשוואה הזו שני צדדים: היחצ"ן מחד גיסא והעיתונאי או העורך מאידך גיסא. עם הזמן הרחיבו היחצ"נים את פעילותם, וכיום מקובל להזמין "מפורסמים" להצגת בכורה, לטקס השקה של מכונית חדשה ואפילו של ספר חדש. נוכחותם משדרגת, לדעת היחצ"נים ואלה המפעילים אותם, את המוצר או את השירות וחוסכת פרסום בתשלום. פיתוח נוסף של תחום היחצ"נות הוא להעניק למוזמנים לאירועים ו/או להשקת מוצרים חדשים שי חינם או בהנחה גדולה, כדי לקרבם למוצר או לשירות החדשים.

הנושא הוא רגיש ומוסדות אגודת העיתונאים דנו לא אחת בגבול הדק שבין כתיבה עיתונאית ליחצ"נות ובסכנות האורבות לעיתונאים הנעזרים ומופעלים בידי יחצ"נים. הרצל, כעיתונאי, היה פטור מהחיבוטים הללו, לפחות בפעילותו בתורכיה. שם פרחת תופעת השוחד מקטון ממלאי התפקידים ועד הסולטאן. מי שיעיין ביומני הרצל ובמכתביו יגלה ללא קושי שהוא הוציא סכומי עתק על שוחד לקטנים ולגדולים.

אבל גם הרצל סבר שמוטב מיום יחצ"ני אחד על פני עשרה שיחודים בארמון הסולטאן עבדול חמיד השני. כך הגיע לרעיון שאולי ניתן לקנות את לבו של הסולטאן לתמיכה בציונות לא בהצעות נדיבות לפתרון בעיותיה הכלכליות של הממלכה ובשוחד, אלא בהענקת שי ייחודי שיזכה בחשיפה גדולה. הכוונה היא לתכניתו להעניק לסולטאן מכונית כתיבה ראשונה בעולם באותיות ערביות, שתיוצר במיוחד עבורו.

ב־19 בדצמבר 1901 הוא כתב לאברהם גאזי ביי, ממקורבי הסולטאן והאחראי על הצגת השגרירים הזרים בפני השליט: "הרשה לי לשאול בעצתך. ברצוני לתת תשורה קטנה להוד רוממותו הקיסרית, הפתעה שאני מקווה שתשא חן בעיניו, ואני סבור שהדבר עדיין איננו בנמצא בתורכיה. זו מכונית כתיבה עם אותיות תורכיות. הזמנתי באמריקה, ופרופסור לשפות אוריינטליות מאוניברסיטת ניו יורק ישיג על הדיוק בביצוע האותיות".²⁰

מהתכתבות ממושכת של הרצל עם המזרחן ריצ'רד גוטהייל, איש ניו יורק ומראשוני הציונים באמריקה, המצויה בארכיון הציוני

לפי התכנית ישכור הבנק ספינת טיולים, וזו תצא להפלגה (כנראה בים התיכון, הדבר לא צוי) בת ארבעה שבועות. הוא כבר החל להכין את רשימות המוזמנים ותכנן שכל אחד מהם יישא בתשלום של ארבעים ליש"ט. לגבי משתתפי המסע הוא התכוון להזמין אנשי כספים, ולצדם "אנשים מיוחדים", ככל הנראה עיתונאים וידוענים. בסיום המסע הוא התעתד להפיץ בין הנוסעים את תשקיף הבנק, אלא שהרעיון לא קרם עור וגידים ונותר במוחו הקודח של הרצל. ואולם מי שיקרא את המשך המאמר, יגלה בנקל כי רעיון "ספינת היחסנים", ואולי נכון יותר לכתוב "ספינת היחצ"נים", לא בזבוז לחלוטין, ולאחר שנים מעטות הוא מצא את מקומו בספרו העתידי של הרצל, **אלטנוילנד**.

הרצל לא סמך רק על עצמו. הוא חיפש אנשים כלבבו, שאפשר לסמוך עליהם בנושא מכירת מניות של הבנק. אדם כזה היה הסטודנט למדעים חיים וייצמן, שסובב בעיירות שסביב העיר פינסק שברוסיה ועסק בשני נושאים: קירוב יהודים לעמדות הציוניות ומכירת מניות של הבנק.¹⁴

הרצל המשיך במאמציו להקים את הבנק (היו קשיים לרוב ברישום החוקי בלונדון) ובשכנוע יהודים ולא יהודים בחשיבות המוסד ובערכו הכלכלי. הוא כתב מאמרים לעיתונים, חזר על נושא הבנק שבוע אחר שבוע בדי ולט, והמשיך להיפגש עם עיתונאים ואנשי עסקים. הוא גם פיזר הבטחות, בנוסח: "כשיקום הבנק..."

כשנפגש במארכס 1899 עם אליעזר בן־יהודה שהגיע מירושלים ("יהודי אדמוני קטן מן האוריינט", כך תיאר אותו),¹⁵ שאל אותו מדוע אינו מוציא בירושלים עיתון בשפה הערבית (נוסף על עיתונו ה**הצבי**). בן־יהודה השיב לו כי אין לו אמצעים לכך, והיה עושה זאת ברצון אילו עמדו לרשותו אלפיים פרנק לשנה. "אמרתי לו", כתב הרצל ביומנו, "שיכתוב לי על כך באמצע מאי [1899], אולי אשיג בשבילו את הסכום הזה (אני חושב שאם הבנק יקום, יהיה כדאי לי להוציא סכום כזה בשביל ביטאון בערבית, שיסביר פנים למותצריף [מושל ירושלים] וישפיע השפעה רצויה על האוכלוסיה [הערבית]").¹⁶ בסוף מארכס 1899 הונפקו המניות הראשונות של הבנק. התוצאות לא היו מעודדות והרצל שקע בייאוש זמני, ולאחר מכן התאושש והמשיך לנהל את מלחמות הבנק. בזמנו ובשנים הבאות היו שתהו על התמסרותו זו לבנק. שלמה נקדימון, שכתב מחקר מקיף על אוצר התיישבות היהודים, שם בפי אחרים את השאלה:

האם לא טעה הרצל – מדינאי שהיה צריך לייחד את כל זמנו הפנוי מבעיות פרנסה ומשפחה לקביעת אסטרטגיה וטקטיקה של התנועה, לביסוסה ולייצוגה בזירה הבינלאומית – כשהחל לעסוק גם בענייני כספים [...] הרצל ייחד לאוצר התיישבות היהודים זמן רב ביותר ועסק אפילו בפרטים טכניים קטנים, כמו בדיקת המודעות בעיתונים בקשר למקומות ההחתמה על מניות הבנק, שגררה שיגור נזיפות בטלגרף.¹⁷

לואי ליפסקי, מנהיג והוגה דעות ציוני מארצות הברית, לא הסכים עם גישה זו. לדעתו, "הרצל לא היה כלכלן, לא איש כספים, אבל מחונן היה בדמיון יוצא מגדר הרגיל ולא היה כמוהו בעל עצה ותחבולה".¹⁸

התמסרותו לנושא הבנק הייתה טוטלית. כשנע במארכס 1899 בין תקווה לייאוש בעת ראשית ההחתמה על המניות, גילה ליומנו מה שלא העז לומר בקול: הוא מוכן למכור את נשמתו לשטן, אם הדבר יסייע לבנק. וכך כתב: "אני נתון עכשיו במצב רוח כמו של פאוסט,

שגויה, ואחד, ד"ר הירץ, שם דומה להרצל, לא הסכים לקבלה. כשהגיעה המכונה, סוף סוף להרצל, הוא כתב לפרופ' גוטהייל בנעימת התפעלות: "היא נהדרת [...] בימים הקרובים אני שולח אותה לקונסטיטיונפול [איסטנבול] בידי מומחה".²⁵ סופה של הפרשה היה רע. הסולטאן סירב לקבל את השי והרצל כתב לו: "נפגעת קצת מכך, שמתנתי הצנועה לא נתקבלה".²⁶

אשר למכונת הכתיבה, הראשונה בתורכיה באותיות ערביות, אין לדעת מה עלה בגורלה. ככל הנראה אחד מאנשי הארמון חמד אותה ולקחה לעצמו, ומאז נעלמו עקבותיה וזה יותר ממאה שנה איש אינו יודע היכן היא. ניסיון ליצור קשר עם חברת רמינגטון בשנת 1978, אולי שם יודעים להיכן נתגלגלה המכונה, לא העלה דבר והתשובה שקיבל הפונה (כותב מאמר זה), הסתיימה במילים: "אנו מצטערים שאין ביכולתנו לעזור".²⁷

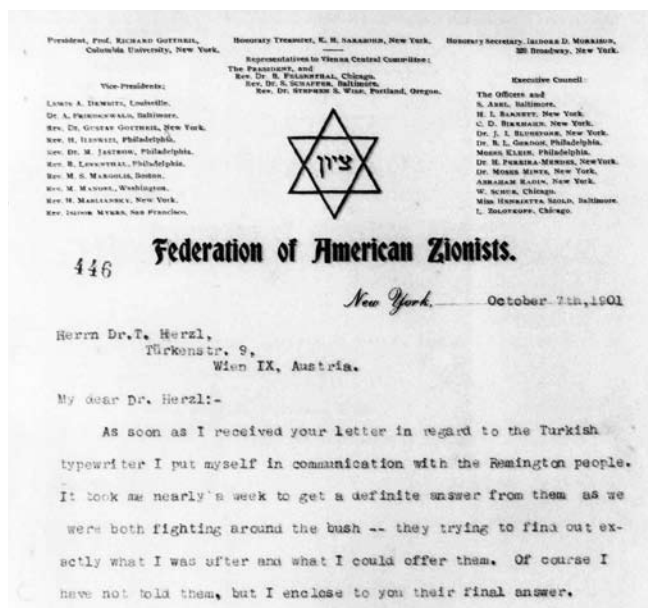

הסולטאן התורכי עבדול חמיד השני, שלו רצה הרצל להעניק את מכונת הכתיבה

השיא – הספינה "פוטורו"

ב־1902 ראה אור ספרו האוטופי של הרצל אלטנוילנד (שתורגם לעברית עוד באותה שנה בידי נחום סוקולוב בשם תל אביב, שם שאומץ לאחר שמונה שנים בידי מייסדי השכונה אחוזת בית). הספר כולו הוא בבחינת מבצע יחצ"ני. הרצל ניסה באמצעותו להוכיח לקוראים כי המדינה הציונית שקמה (למעשה שתקום) בארץ ישראל היא לא רק הצלחה חברתית וכלכלית גדולה אלא גם חברת מופת, בבחינת "אור לגויים". הדבר הזה מאפשר להציגה בפני נציגיה הבכירים ביותר של התרבות העולמית במסע יחצ"ני שלא היה כמותו בעבר הרחוק. גם כיום, ממרחק של יותר ממאה שנה מאז נכתב הספר, אין דומה לו.

בספר הרביעי של אלטנוילנד (פרק חמישי) משרטט הרצל בהרחבה את המבצע היחצ"ני הזה, שיכול להיחשב לשיא בתפיסת היחצ"נות הציונית, כפי שהוא ראה אותה. זהו סיפורה של הספינה "פוטורו" (עתיד בספרדית), המשייטת בים התיכון ומגיעה לחופי ארץ ישראל.²⁸ בספר היא קרויה "ספינת החכמים", ולא בכדי. ג'ו לוי, מראשי "החברה החדשה" שארגנה את מעבר היהודים לארצם

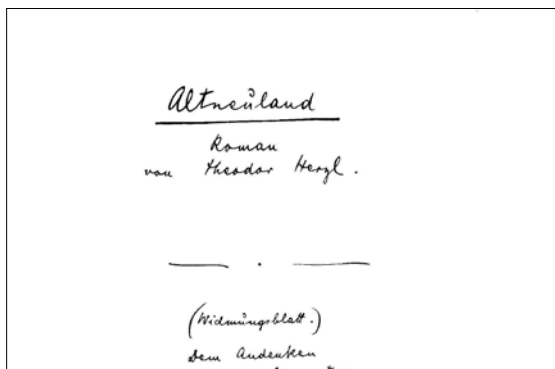
קטע ממכתבו של פרופ' גוטהייל להרצל על ראשית קשריו עם חברת "רמינגטון"

בירושלים,²¹ עולה כי מקיץ 1901 טרח הרצל, באמצעות גוטהייל, על ייצורה של מכונת הכתיבה האמורה, שהייתה למעשה אבטיפוס של מכונת כתיבה באותיות ערביות. הוא מינה את פרופ' גוטהייל לפקח על ייצורה של המכונה בחברת רמינגטון, שנודעה כבר אז במכונות הכתיבה שלה. הרצל תלה תקווה מרובות ב"שי הצנוע הזה", שעלה להסתדרות הציונית 150 דולר, לאחר שפרופ' גוטהייל הצליח לשכנע את חברת רמינגטון להוריד מהמחיר הראשון שתבעה – 300 דולר (סכום עתק בימים ההם).²²

ייצור המכונה החדשה נמשך יותר מהמתוכנן, כשהרצל מחליף בה בעת מכתבים ומברקים הן עם פרופ' גוטהייל בניו יורק והן עם מקורבי הסולטאן באיסטנבול. הוא קיווה להביא את המכונה באורח אישי ולמסרה לסולטאן, עוד לפני התכנסותו של הקונגרס הציוני החמישי בדצמבר 1901, בקוותו כי יזכה לקבל ממנו תמורה: הבטחה "ציונית" שיוכל לבשר עליה בעת הקונגרס. אלא שאטיות הייצור ולאחר מכן קשיים בהעברת המכונה מניו יורק לוונינה גרמו לו אכזבה אחר אכזבה.

באמצע פברואר 1902 הגיע הרצל לאיסטנבול, במטרה להיפגש עם הסולטאן. הוא כתב לו כי כוונתו להביא לו שתי תשורות: ספר שלו, אוסף של סיפורים פילוסופיים, שבו ריכז את יצירתו העיתונאית פליטוניסטית מן השנים 1887-1900,²³ ואת מכונת הכתיבה האמורה. הרצל העריך שיוכל להביא את המכונה לבירה התורכית עד לסופו של חודש פברואר 1902.²⁴

הדבר לא עלה בידו. בשו בווינה הוברר לו כי המכונה עדיין איננה. הוא הבריק לפרופ' גוטהייל ודרש הסברים. ב־1 במארס 1902 כתב לו: "המצב מביך ממש. הודעת ליתורכים, על בסיס האינפורמציה שהעברת לי, כי המכונה תגיע אליהם בימים הקרובים. אני חושש שחברת רמינגטון אינה מתייחסת אלינו כהלכה". רק ב־24 בחודש התברר כי בגלל טעות בשם הנמען, הגיעה מכונת הכתיבה לכתובת

הפתיחה לספר אלטנוילנד, בכתב ידו של הרצל

שקלטו, גם ליהנות ממסעם. הם ירדו בנמלי הים התיכון, סיירו בערי החוף, בהן נמסר להם הדואר שלהם שעקב אחריהם. בהגיעם לארץ ישראל קיבלו משתתפי המסע יד חופשית לתכניות הסיוורים. היו שיצאו למספר ימים של ביקורים, ואחרים העדיפו להישאר בספינה או בסביבתה, משום ש"החברותא הרוממה והעולזת של 'פוטורו' משכה את לבם". "אחדים", גילה הרצל וחזר אל סיורו היחיד ארץ בשנת 1898, "ראו מכל הארץ רק את קו־הרכבת של ירושלים ואת העיר הזאת". הוא מצא לנכון ללגלג על אחד הסופרים, שלא ירד כלל מהספינה, בנימוק ש"ספינה זו היא ציון!", מה שלא הפריע לו, לדברי הרצל, לתאר בפרוטרוט את הארץ ואת יושביה...

תוצאות הביקור היו טובות מאוד בעיניו של הרצל היחצ"ן, "שכן המטיילים, שחזרו אל ה'פוטורו' הביאו עמם חומר רב ומגוון מתוך ראייה של מומחים ותיאורים מצויינים". הם הרבו להחליף דעות על ממצאיהם ב"שיחות הסעודה" בדרכם חזרה לאירופה, והדבר נתן את אותותיו ביצירותיהם של הסופרים, המשוררים והעיתונאים בחודשים הבאים. המדינה היהודית בארץ ישראל, זו הקרויה "החברה החדשה", זכתה ליחסי הציבור הטובים ביותר שניתן להעלות על הדעת. הנה כי כן, הרצל החווה והחולם צייר בעיני רוחו, באלטנוילנד, לא רק את המדינה היהודית העתידה, שכולה "אורה וזוהר" כדבריו, אלא גם העלה את מסע היח"צנות שבא לפארה, לדרגה הגבוהה ביותר.

הרצל חישל את כלי הנשק

הרצל היה אמן המילה – המודפסת, המדוברת, זו שעל בימת התיאטרון. הוא ייחס חשיבות רבה לקשרים בין-אישיים ולהשפעה על אנשים. את העיתונות ראה במידה רבה כ"כלי נשק" במלחמותיו בכלל ובנושא הציוני בפרט, ולא הסתיר זאת. במשך שנים שאף להקים עיתון גדול שבאמצעותו יפיץ את רעיוותיו. לצערו משאביו הכספיים המצומצמים אפשרו לו רק הוצאת שבועון (די ולט). עיתון היה בעיניו "חרב פלדה", שבאמצעותה ניתן לנצח בקרב.²⁹ בהקשר זה כדאי לציין שהמשורר נתן אלתרמן השתמש אף הוא בדימוי החרב בתארו את הכוח הנתון בידי העיתונאי: "אתה השופר, ואתה החרב".³⁰

אולם הרצל היה לא רק עיתונאי, מחזאי, נואם ומדינאי. הוא ניחן גם בחוש מפותח ליחסי ציבור, שאפשר לו לשווק את רעיונותיו. ראוי לסיים בדבריו של שלמה אבינרי, שקבע כי הרצל הצליח במקום

ואת התיישבותם בה, סיפר – בעטו של הרצל – כי שכר מ"משרד מסעות אנגלי" את ספינת הקיטור החדשה "פוטורו", שנהגה להפליג דרך קבע בין נפולי לאלכסנדריה. הספינה הוכנה למסעה המיוחד והמתונה לנוסעיה בנמל גנואה. אלה היו "אצילי הרוח הנבחרים ביותר של העולם התרבותי". קודם להפלגה נבחרה ועדה של סופרים ואמנים, שעליה הוטל להכין את רשימת 500 המוזמנים למסע יחצ"ני, באירוח מלא, בן שישה שבועות, ששיאו יהיה הביקור בארץ החדשה במזרח.

האנשים הנעלים האלה נענו כולם. הרצל הסביר כי היענות הרבה הייתה לא רק משום שהובטח להם "מסע אביב של אורה וזוהר", אלא מפני שראשי העולם התרבותי ביקשו להיפגש זה עם זה. "על גבי ה'פוטורו' נפגשו משוררים ופילוסופים, ממציאים ומגלים, חוקרים ואמנים מכל המקצועות, אנשי מדינה, רבי-כלכלה, מדינאים ועיתונאים", סיפר הרצל על התמהיל האנושי, החשוב כל כך במפגש פסגה מעין זה. לא תהא זו טעות לקבוע כי ריכוז כזה של אנשי שם מכל רחבי העולם התרבותי לא היה מעולם, והרצל הוא שיזם אותו – במוחו כמובן.

כמקובל בכל מסע מהסוג הזה, רבה הייתה הדאגה לגוף וגם לנפש. "מנהל השיירה" העניק לנוסעיו המכובדים את כל המותרות האפשריות. "פרט לא נשתכח, למן התזמורת שניגנה לארוחות הצהריים והערב ועד לעיתון הספינה". מתברר שהרצל, העיתונאי בכל רמ"ח אבריו, היה מודע לכך שהנוסעים הנכבדים לא יסכימו להתנתק ממקורות המידע הרגילים שלהם, בימים שקדמו להמצאת הטלפון, הרדיו, הטלוויזיה, הפקס והאינטרנט, והעיתון היומי מילא צורך זה. בעיני רוחו הוא הקים למענם יומון ברמה גבוהה, שנערך והודפס בספינה, הופיע מדי בוקר וכלל את כל החומר המעניין של היממה האחרונה.

לעיתון היה תפקיד נוסף: לפרסם את תוצאות מפגשי הנוסעים, שהם כזכור מגדולי אנשי הרוח, האמנים והמדינאים בעולם. כל אחד מהם שביקש לכתוב, לפרסם או להביע את דעתו – דבריו התקבלו ברצון. יתר על כן, שיחות החולין שלהם, בעיקר בעת הארוחות, הועלו על הכתב ופורסמו בעיתון. הן נשאו את השם המבטיח "שיחות אפלטון החדשות", משמע פסגת החשיבה המודרנית. עד מהרה זכו "שיחות הסעודה" האלה לפרסום גם מחוץ לאיניה ולהצלחה כבירה. "הדגולים שבין אנשי-הרוח אשר לאנושות שוחחו כאן ופלטו או קלטו רעיונות", שרטט הרצל את התוצר התרבותי של ההפלגה.

על מה דיברו אותם אנשי מעלה? הנה הרשימה של הרצל: "כינון החברה המודרנית, חינוך בכוח האמנות, רפורמה קרקעית, הסדר מעשי הצדקה, מוסדות עזר לפועלים, תפקידה של האשה בחברה המודרנית, התפתחות הטכניקה להלכה ולמעשה". מי שמכיר את נושאי הכתיבה של הרצל, שמעורבים בהם יסודות בורגניים ומחשבות סוציאליסטיות, לצד עקרונות של מוסר וצדק, ימצא להם בוודאי הד ב"שיחות הסעודה" של נוסעי ה"פוטורו".

אנשי "החברה החדשה" בארץ ישראל התוודעו לרעיונותיהם של משתתפי ההפלגה עוד לפני שהאנייה הגיעה לחופי הארץ. הם עשו זאת באמצעות העיתון והייתה להם השפעה ניכרת על הקוראים היהודים, שכן "מעל ה'פוטורו' נשאה הרוח האנושית את דבריה אל העם היהודי בשעה שניגש להניח את היסודות למציאות חדשה". הרצל לא שכח לציין כי הנוסעים ביקשו, לצד ההסברה והתעמולה

- 12 שם, עמ' 47.
 13 שם, עמ' 51.
 14 חיים וייצמן, **מסה ומעש: זכרונות חייו של נשיא ישראל**, ירושלים ותל-אביב תש"ט, עמ' 47.
 15 תיאודור הרצל, **עניין היהודים: ספרי יומן**, כרך ב: **אוקטובר 1898-אפריל 1902**, ירושלים 1999, עמ' 92 (להלן: הרצל, **עניין היהודים**, ב).
 16 שם, עמ' 93.
 17 נקדימון, **הבנק**, עמ' 73, 76.
 18 לוואי ליפסקי, **דמויות בציונות**, ירושלים תשי"ז, עמ' 32.
 19 הרצל, **עניין היהודים**, ב, רישום ביומן מיום 29.3.1899.
 20 שם, עמ' 364.
 21 הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק HI/1282/34-42.
 22 על השתלשלות ייצור המכונה, ראו מאמרי, "מדינה עבור מכונת כתיבה", **ידיעות אחרונות**, 13.7.1979. המאמר כונס בספרי **הראשונים: סיפורים מן העליה הראשונה לארץ ישראל**, תל-אביב, 1983, עמ' 102-108 (להלן: נאור, **הראשונים**).
 23 הרצל, **עניין היהודים**, ב, עמ' 235 ו-495.
 24 שם, עמ' 390.
 25 נאור, **הראשונים**, עמ' 107.
 26 שם, שם.
 27 שם, עמ' 108.
 28 הקטע לקוח מתרגומו לעברית של דב קמחי **לאלטנוילנד**, המופיע בספרה של רחל אלבוים-דרור, **המחר של האתמול: האוטופיה הציונית**, ירושלים 1993, כרך שני: **מבחר האוטופיה הציונית**, עמ' 146-148.
 29 על פן זה בפעילותו של הרצל, ראו: רפי מן, "הרצל והעיתונות: מ'חרב הפלדה' ועד לעיתון בכבלים", **קשר**, 21 (1997), עמ' 20-36.
 30 נתן אלתרמן, "למד מן העתון", **דבר**, 2.6.1950. השיר כונס בהטור **השביעי**, ג, תל-אביב תשל"ב, עמ' 275-276.
 31 אבינרי, **הרעיון הציוני**, עמ' 106.
 32 שם, עמ' 108.

שמנהיגים אחרים נכשלו, בשל כישוריו המיוחדים. את הצלחתו לפרוץ עם הרעיון הציוני הוא מייחס לא לכספים שלא היו לו, ולא לעוצמה פוליטית שחסרה לו אף היא. "מה שעמד להרצל [...] [זה] היותו עיתונאי מבריק וקולח, תאב פרסום ואמון על מלאכת יחסי ציבור"³¹. יורשיו של הרצל בתנועה הציונית, הוא ממשיך, הלכו בדרכו בנושאי ההסברה ויחסי הציבור: "הצהרת בלפור, החלטת האו"ם מכ"ט בנובמבר – לא בזכותה של עוצמה כלכלית ומדינית יהודית הושגו, כי אם מכוחה של הציונות לגייס שוב ושוב את משאבי הרוח הטמונים בעם של יודעי-ספר, חדי לשון, דברנים ובעלי פולמוס, שהצליחו בכלי-יגשק אלה לגייס לצדה של אותה אומה חלשה עוצמות אדירות". הרצל הוא שחישל כלים אלה.³²

הערות

- 1 שלמה נקדימון, **הבנק: יצירתו של בנימין זאב הרצל – סיפורו של אוצר התיישבות היהודים**, תל-אביב 2003, עמ' 67 (להלן: נקדימון, **הבנק**).
- 2 אחד העם, **כל כתבי אחד העם**, תל-אביב תש"ז, עמ' שה-שת.
- 3 שלמה אבינרי, **הרעיון הציוני לגווניו: פרקים בתולדות המחשבה היהודית הלאומית**, תל-אביב 1980, עמ' 107-108 (להלן: אבינרי, **הרעיון הציוני**).
- 4 עמוס אילון, **הרצל**, תל אביב 1983, עמ' 251 (להלן: אילון, **הרצל**).
- 5 שם, שם.
- 6 מרדכי נאור, "בחג הבציר נבחר הציר", **מסיפורי ארץ אהבתי: ארץ ישראל בשנים 1850-1950**, תל-אביב 1979, עמ' 229-230.
- 7 אילון, **הרצל**, עמ' 264.
- 8 שם, עמ' 264-265.
- 9 לייב יפה (עורך), **ספר הקונגרס: למלאת חמש ועשרים שנה לקונגרס הציוני הראשון**, ירושלים תרפ"ג, עמ' 141. ראו גם אלכס ביין, **תיאודור הרצל: ביוגרפיה**, ירושלים תשל"ז, עמ' 184-185.
- 10 די ולט, 19.11.1897. הכותרת הייתה: "הקולוניאלבנק היהודי".
- 11 נקדימון, **הבנק**, עמ' 41.